

POLNUKS ARSENALI, POLEKS EESTI VABARIIKI. JÕUJOONTE NIHKUMINE KESKLINNAST VÄLJA

Artur Ümar

On ilmselge, et Tallinnas hakkavad väljaspool kesklinna tekkima linnaosakeskused. Põhja-Tallinn on olnud selles vallas vaeslapse seisuses. Alles sel sajandil on hakatud liikuma nõukogude ajal suletud olnud mere poole, väärtustades seejuures rohkem ajaloolist hoonestust. Seda tõendab linnahalli ja Patarei detailplaneerimine, vesilennukite angaarde kujundamine muuseumiks, endise elektrijaama kohandamine Kultuurikatlaks ja energiakeskuseks, uusarendused Noblessneri endises allveelaevatehases, Telliskivi loomelinnakus ja Voltas, tegevus kaugemal Bekkeri ajaloolises sadamas ja Kopli liinide planeerimine.

Põnev on mainida, et sellest kooslusest eristub nii mitmeski mõttes selgelt Arsenali relvatehas. Kõige olulisem on ilmselt selle juriidiline staatus: kompleksi ühtegi hoonet pole tunnustatud kultuurimälestiseks. Samuti eristub kompleks teistest laiemas plaanis oma uue funktsiooniga – see on kaubanduskeskus. Nii uskumatu kui see ka pole, enne selle avamist Põhja-Tallinnas suurem ostukeskus peaaegu ei puudus. Nüüd võib linnaosa uhkustada arhitektuuriselt Eesti ilusaima ja ajalooliselt väärikaima ostukeskusega.

SEGASED FUNKTSIOONID

Enne ärihooneks kujundamist oli Arsenal ajaloolises plaanis väga põnev kompleks. Enamik tunneb Arsenali territooriumi selle militaarse tausta poolest, kuid algne täpne funktsioon on meile teadmata. Välja on õnnestunud uurida, et tehasekompleksi vanim osa paikneb hoopis Tööstuse tänava ääres (nn Arsenali teine peahoone), päripindes 1915. aastast.

Ilmselgelt on alghoonestus planeeritud koos Miinisadamaga (*Minna Gavan*, hilisem Eesti Vabariigi aegne Uussadam, Sõjasadam). Väikeste puitmajadega hõredalt asustatud Karjamaa asumisse Koplis planeeriti alates 1913. aastast uut suurt sõjalaevastiku sadamat ja selle tarbeks kavandati Erika tänava äärde terve kasarmute kvartal. Enne revolutsiooni puhkemist jõuti Kopli tänava nurgale püstitada kolm alamastme üleajateenijate korterelamut (nn punased kasarmud aadressidel Erika 2, Kopli 78 ja 78a; projekt 1913, ehitatud 1914). 1913. a pärit algprojekt nägi ette aga tervelt kümne ühesuguse elamu püstitamist.

1917. a ehitati Arsenali peahoonena tuntud esinduslik klassitsistlik hoone Erika tänava äärde (Erika 4). Tõenäoliselt oli selle esmane, kuid elluviimata funktsioon kasarm, sest hoone on arhitektuuriselt väga lähedane

teiste Peeter Suure merekindluse jaoks projekteeritud suurte kivikasarmute projektidega. Enne uue võimu tulekut hoonet valmis ei jõutudki.

Verinoor Eesti Vabariik võttis hoonestuse kasutusele sõjatehasena, mida tunti erinevate nimede all (nt Sõjaministeeriumi Varustuse Valitsuse Ühendatud Töökojad). Täielikult riiklik ettevõtte sai uue nime Arsenaal 1924. a, mille all tuntakse seda ka praegu. Samuti on sõjaeelse Eesti Vabariigi aegne tehas andnud tinglikult nimetuse kogu piirkonnale.

Aastail 1937–1939 sai Arsenal valitsuselt 4 miljonit krooni tehase moderniseerimiseks. Aastal 1938 projekteeriti tehase õuele uus tööstushoone, mis valmis vahetult enne Eesti okupeerimist. Eriti kurb on asjaolu, et uus moodne kompleks läks Nõukogude vägedele üle koos äsja ostetud kõige moodsamate tehnoloogiliste seadmetega, millega valmistati relvi, laskemoona, sõjavarustust jne.

Pärast teist maailmasõda läks Arsenal Nõukogude sõjaväe kätte ja sai nime Riiklik AS Mehhaanikatehas Arsenal. Lammutatud puitelamute asemele ehitati 1961. a vabale hoovialale moodne silikaattellistest tööstushoone, 1971. a taaraladu, 1972. a väravahoone ja 1981. a kaarhall. Aastal 1970 eraldati tehase territoorium kaks krunti, kuhu rajati suured kortermajad. Väike-Erika tänav kadus kaardilt samuti 1970. aastail.

1994. a andis Eesti Vabariigile territooriumi üle sõjaväeosa nr 78277, kes võttis lahkudes kaasa kõik hooned puudutavad dokumendid. Seepärast on raske kindlas kõneviisis rääkida hoonestuse algfunktsioonidest. Üsna segane lugu on ka Arsenali veetorni hoonega (ka suurtükikoda, valukoda), mis on aga omaette pikem teema.

SÕJAEELSE EESTI VABARIIGI PRIORITEET

Arsenali sõjatehase puhul oleks patt mitte rääkida toodangust. Toe Nõmm on kunagi kirjutanud, et oma sõjatööstuse rajamine oli vabadussõja ajast peale põlevkivitööstuse kõrval üks Eesti riigikaitse eelisvaldkondi. Kiiresti rajati nii mitmekülgne ja tegus riiklike sõjaliste kaitiste süsteem, et Eesti üldiselt väikese tööstuspotentsiaali kõrval nägi see välja isegi ebaoproportsionaalselt vägev.

Väidetavalt oli Eestil teise maailmasõja alguseks nii võimas sõjatööstus, et näiteks püstolkuulipildujate tootmises kuuluti esimese kuue riigi hulka maailmas. Teise maailmasõja alguseks küündis kaitsetööstusettevõtete tsiviiltöölise kogu arv 1500ni, neile lisandus hulk sõjaväelasi, ametnikke ja spetsialiste. Sõjaliste kaitiste

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Vasakul olev Arsenali peahoone, mille fassaad avaneb Erika tänavale, ehitati 1917. a. Ajaloolisi hooneid ühendab madalam nüüdisaegne maht. Vaade lõunast. Fotod Tõnu Tunnel (2) Tehasekompleksi Tööstuse tn ääres paiknev vanim osa ehitati 1915. a. Selle tagant paistab endise sisehoovi aset täitev uus hoone. Vaade idast (3) Avar katusemaastik sisehoovi täitva hoonemahu kohal. Vaade idast (4) Nüüdisaegsed väikevormid hoonekompleksi lõunaküljel. Vaade lõunast

kogutoodang aastas ulatus 3,5 miljoni kroonini, mis võrdus 800 sõiduauto hinnaga või 50 000 keskmise kuu-palgaga.

Mis see siis oli? Raharaiskamine, edevus või hoopis hädavajadus? Kindlasti eeskätt viimane. Mis käib, see kulub, ja mis seisab, see roostetab. Kui üldmobilisatsiooniks hoitud suurt hulka püsse, suurtükke, laskemoona jm poleks regulaarselt hooldatud-parandatud, jäänuks sõjavägi lõpuks relvituks. Eks praegu seisame piltlikult samade dilemmade ees.

Kohe 1920. aastate algul määras riik tehase väljaarendamiseks 200 miljonit marka ja Saksamaalt osteti moodsad töömasinad. Igal aastal valmistas Arsenal tuhandete kaupa kõige erinevamaid relvaosi. Nii sisse-seade moodsuselt ja töötajate kvalifikatsioonilt kui ka tootmismahult kujunes Arsenal peagi üheks juhtivaks tehaseks Eestis. Tiptaseme saavutas see teise ilmasõja eel. Riik investeeris tehasesse moodsaimate töömasinate ja strateegilise toorme ostmiseks sõja eelõhtul 4 miljonit krooni, mis praegu võrdus u paarikümne miljoni euroga. 1939. a sügisel oli Arsenalil üle 500 tsiviiltöölise ja aastakäive küündis 2 miljoni kroonini. Tehase tiptasemel spordipüüsidel oli oma osa selles, et Eesti sportlased saavutasid aastail 1937–1939 kolmedel laskmise maailma-meistrivõistlustel kokku 48 medalikohta, neist 21 kuldset.

ME TEEME NII, NAGU TEIE TAHATE, KUID ÄRGE KAITSE ALLA VÕTKE

Olin Arsenalil sattunud juba varem, siis, kui hoone oli veel Kaitseministeeriumi bilansis. Territooriumil tegutses E-Arsenal. Selle riigile kuuluva äriühingu esmane ülesanne oli täita kaitsejõudude relvade moderniseerimise ja remondi vajadusi. Riigikontroll kirjutas pidevalt oma aruannetes, et äriühingu strateegilised eesmärgid on ebarealsed. Seepärast otsustati kompleks maha müüa ja õigesti tehti.

See, mille riik uuele omanikule üle andis, oli haletusväärne: täiesti rüüstatud ruumid, nagu Nõukogude sõjavägi oleks äsja lahkunud. Mõnes neist vedeles kindlasti üsna surmavaid kemikaale, lõhkeaineid jne. Nii hirm-sat pilti olin viimati näinud ainult fotodel, mis kirjeldasid 1990. aastate alguse tööstusmaastike rüüstamist, või filmis „Stalker“. Hoonestuse seisukohalt oli olukord üllatavalt hea, eriti konstruktsioonide ja katuse seisund. Toonane Tallinna Kultuuriväärtuste Amet tellis kompleksile ekspertiisi, et selgitada välja, kas kompleks vastab mälestise tunnustele, sest plaan oli võtta see riikliku kaitse alla. Ekspertiisi koostas Moonika Eensalu (OÜ Eensalu & Pihel) ja selle kokkuvõte oli lühike: kompleks tuleb kaitse alla võtta.

Mõni nädal hiljem tulid meie ametisse Arsenalil uued omanikud Aadu Ojaga eesotsas. Nende sõnum oli lihtne: me teeme nii, nagu teie tahate, kuid ärge kaitse alla võtk! Võtsime selle üsna ootamatu ettepaneku alguses vastu jahedalt, aga kui olime Pin Arhitektid OÜ eskiisprojekti läbi vaadanud ja teinud mõne mahulise soovitus, kadus

mure. Pigem tekkis ootusärev olukord: kas tõesti ei ürita arendaja järgmises staadiumis maksimumi välja pigistada, vaid teeb äärmiselt mõistliku ja proportsioonilis lahenduse?

Eelprojektiga läks olukord veelgi paremaks interjööri puhul, sest eriline rõhk pandi sisetänaava dominantsele, sealhulgas ajalooliste fassaadide võimalikult heale eksponeerimisele. Kuna tegu polnud mälestisega, puudus interjööri väärtuslike detailide nimistu. Koostas selle ja ennäe imet — peaaegu kõik vanad valgustid, delfrid, vintsid, siinid, juba retrovaldkonda kuuluvad nõukogude-aegsed elektrikapid jm leidsid sisekujunduses kasutust. See kindlasti väärtustab ja mitmekesistab ruumi.

Nordeconil kui ehitajal juba igav ei hakanud. Küll jalutas Oleg Kaas mulle vastu elavhõbedapurgiga, järgmine kord aga koos Päästeameti demineerijatega, et ekskursioonirühm kiiresti hoonest eemale viia.

Ehitajat tuleb kiita mitmest aspektist. Tema suurim saavutus oli vanade telliste puhastamine ja taaskasutamine nii suures mahus. Paljudel objektidel on arvatud, et see pole võimalik, vaid on ebaratsionaalne ja äärmiselt aeganõudev. Erika tänava ääres tõestati, et see on võimalik ja tulemus on imeline. Müüre säilitati ja restaureeriti isegi rohkem, kui neid oli projektis. Parim üllatus ootas mind aga hoone vastuvõtu ajal, kui Tööstuse tänava poolses büroos ilmnes, et vana korsten oli jäetud lammutamata ja asub nüüd hoones.

Tallinna peal on liikvel legend, nagu arendaja saatuks osa üürnikukandidaate mujalt ruume otsima, sest need oleksid oma kaubaga liialt varjanud ajaloolisi müüre. Olen veendunud, et lugu vastab tõe, sest praegu tekib keskuses väga mõjus tänavaruum, mille peamiselt moodustab just ajalooline tellisfassaad.

Arsenali keskuse rekonstrueerimine näitab elavalt, et muinsuskaitse töö hakkab vilja kandma: see on esimene arendusprojekt ajaloolisel tööstusmaastikul, kus kaitset polegi olnud vaja. Kas me oleme andnud nii head eeskujut või pole enam muinsuskaitset eeslinnades vaja? Ilmselt on tegu äärmiselt õnnestunud sümbioosiga arendaja suhtumisest, arhitektist ja arendaja võimalustest.

Jätsin põhiküsimuse meelega viimaseks, et te ikka artikli lõpuni loeksite. Miks siis poleks olnud Eesti Vabariiki, kui poleks olnud Arsenalil hooneid? Sest vabadussõja ajal saadi just nendes Erika tänava hoonetes taas töökorda enamik relvi, et suunata need tagasi rindele.

(5) Vaade hoonetele kagust (6) Sisehoovi täisehitamise tulemusena on välisseintest saanud siseseinad. Ajalooliste telliseseinte eksponeerimisele on pandud suurt rõhku (7) Kaubanduskeskuse rentnikke valides jälgiti, et nende pakutav ajaloolises interjööris liialt ei domineeriks (8) Sisetänaval tervitab külastajaid punane soomusauto, mis tuletab meelde hoone rolli Eesti ajaloos

(5)

(6)

(7)

(8)